

*Úvod do středolatinšké
lexikografie*

Pavel Nývlt

Kabinet pro klasická studia Filosofického ústavu AV ČR

FF UK, 14. 12. 2021

Stručné dějiny slovníků aneb

3. tis. př. n. l.: sumersko-akkadské slovníky

3. stol. př. n. l.: řecké seznamy glos

1. stol. př. n. l.: latinské seznamy glos

7. stol. n. l.: latinsko-vernakulární slovníky

14. stol. n. l.: latinsko-české slovníky

Du Cange

Charles du Fresne, sieur du Cange (1610–1688)

Glossarium ad scriptores mediæ et infimæ latinitatis

Du Cange: dějiny přepracovávání

1678 1. vydání, 3 sv., c. 23 000 hesel

1733-36 vydání přepracované mauriny, 6 sv.

1766 vydání se 4 sv. dodatků D. P. Carpentiera

1840-50 reedice G. A. L. Henschela, 8 sv.

1857 „*Supplementum*“ L. Diefenbacha

1883-87 definitivní reedice L. Favreho, 10 sv., c. 90 000 hesel

Co v glosářích bývá

Miles

Du Cange

- + Uvádí slova vzniklá ve středověku (*feudum*) i slova s novým významem (*senex, pater*), mnoho vzácných slov
Neuvádí obvyklá slova (*sum*)
- Neuvádí gramatická slova (*aut*)
Uvádí velmi málo sloves, adverbii

Robert J. Whitwell

The Spectator 1. 2. 1913: otevřený dopis Britské Akademii

To the Council of the British Academy.

Gentlemen,—Most of the undersigned, in the course of researches—more or less prolonged—in various branches of scholarship, have painful experience of the deficiencies of existing dictionaries of mediaeval Latin; and all unite in pressing upon the Council the desire universally felt by students of the history, law, medicine, philosophy, religion, and literature of the Middle Ages for an adequate and complete dictionary of the language, based on the best authorities and compiled on modern scientific principles. And they strongly urge the Council to take the opportunity that will be afforded by the meeting of the Historical

Slovníky středověké latiny vznikající mezi válkami

Některé slovníky středověké latiny poválečného období

1953 1. sešit polského slovníku (A-sum)

1957 1. sešit *Novum Glossarium* (L-plaka)

1959 1. sešit *Mittellateinisches Wörterbuch* (A-I)

1968 1. sešit švédského slovníku (dokončen)

1975 1. sešit britského slovníku (dokončen)

1977 1. sešit holandského slovníku (dokončen)

2005 1. svazek keltského slovníku (A-H)

mimoto italský, maďarský, španělské, ...

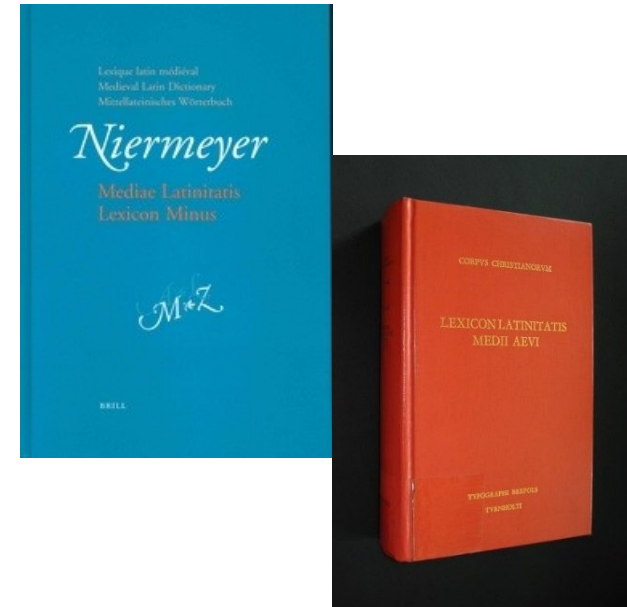
Slovníky mimo UAI

hotové:

Niermeyer 1954-76 (reedice 2002)

Blaise 1975

Lexicon latinum musicum medii aevi 1991-2017

Prof. Bohumil Ryba

Slovník středověké latiny v českých zemích

- 1930: Komise pro slovník středověké latiny při ČAVU
- 1934: začátek excerpce pramenů
- 1953: Kabinet pro studia řecká, římská a latinská ČSAV
- 1977: vydání prvního sešitu (a-affumentum)
- 1985: dokončení prvního dílu (A-C)
- 1992: dokončení druhého dílu (D-H)

II. *Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum*

Základní typy hesel

- Georgesovská (doložena v Georgesově *Lexikonu*)
- Negeorgesovská (vznik ve střv. latině)

Odlišena *

***abstracte** *adv.*

×

abstractio (-ci-), -onis, *f.*

Řazení slov v SSL

- -ae-, -oe-:
 - jako v klasické latině (ve střv. -e-)
 - v záhlaví klasicizovaná varianta, nemusí být doložena
- Ch:
 - latinsky: ceyx ... chaere ... chytropus ... cibalis
- J jako I:
 - itus, iu, ... iuxtum ... ixion
- V jako V, W jako W:
 - avus, avuus, awa

Vlastní jména v SSL

- Jen dva typy:
 - vlastní jména odvozená od obecných (Dapifer)
 - vlastní jména, z nichž odvozena jména obecná (Mercurius)

Záhlaví hesla

***merendino** 1. [1. merenda; cf. DfG 357c s. v. merendare]
script. et form.: mar-, -red- v. infra

- skloňování/časování
- etymologie (jen u negeorgesovských slov)
- jiné slovníky: rozšíření slova (jen u negeorgesovských slov)
- L. Dieffenbach, Glossarium Latino-Germanicum
- skriptury a formy

Etymologie

- Georgesovská hesla viz Georges, ThLL
- Negeorgesovská hesla
 - klasická latina
 - ***macellaria**, -ae, f. [macellum; cf. *ThLL VIII 3,25*]
 - vernakulární jazyky
 - ***logia**, -ae, f. [*it. loggia*; cf. *DuC V 137a ...*]
 - řečtina psána abecedou
 - ***deutrus** 3. [δεύτερος] „druhý“
 - arabština, hebrejština jen zmíněny

Zkracování slov v oddílu *script. et form.*

arithmetica, -ae, f.

arithmetica, -ae, f. *script. et form.*: -ichm- |CapPr P 1343 f.183vb|; -ime- |CapPr P 1316 f.15r|; -ismethi- |(1387) InventViti LIII|; -itm- |(1354) ib. XI|; -itmetri- |KNM XIII G 28 f.262rb|; -izm- |(1355) InventViti XXIV|; -ism-, -ismetri-, -ismetria, -trica *v. infra*

Zkracování slov v oddílu *script. et form.*

arithmetica, -ae, f.

-ichm-	arichmetica
-ime-	arimetica
-ismethi-	arismethica
-itm-	aritmetica
-itmetri-	aritmetrica
-izm-	arizmetica
-ism-	arismetica
-ismetri-	arismetrica
-ismetria	arismetria
-trica	arithmetrica

Zkracování heslového slova v dokladech

- **monachus:** m-us mnych | ClarBoh 387 (ClarGl 1024) |; Boleslaus...Dytmarum m-um (*vetus vers.:* mnicha) in...episcopum...elegit | PulkChron 25b |;
- Skriptury zohledněny:
- **appendo:** a-sum est in cisticula corpusculum unius innocentis | (1410 Iun. 19) ArchPr |; intimacionem...multis in ianuis ecclesiarum a-serat | (1467) LibDec II 96 |; ne...in patibulo mistico ape-atur | HusDoct 384 |
- Vždy zkrátit nejde:
- **marescalcus:** mars-us marsalek | KNM XII E 8 f.229vb (*sim.* Veleš f.104ra, *ubi:* marsalcus) |; in primo gradu (*status secularis*)...imperator locatur..., in infimo gradu milites, marscalus | UK VIII H 22 f.14rb |; marssalcones eorum, puta regum vel ducum | Třeb C 6 f.64r |;

Orientace ve struktuře hesla

- Dvě základní části georgesovských hesel:
 - georgesovská - dokládány jen střv. překlady
 - negeorgesovská
- Odděleny:
+

Struktura Georgese a SSL

- **Georges:** **damnātio**, ōnis, f. (damno),
- I) *die Schuldigsprechung, Verdammung, Verurteilung, auch im Plur. (Ggstz. absolutio, liberatio, vacatio)*
- II) *übtr.:* a) *die Verpflichtung eines Erben, zu zahlen, die **Zahlpflicht***
b) *die Verwerfung einer Sache*
- **SSL:** **damnatio** (-mpn-, -ci-), -onis, f.
- 1 *odsouzení*
- +
- 2 *zatracení* 3 *zpuštění, zkáza* 4 *pohana, potupa*

Orientace ve struktuře hesla

SSL: **impatiens**, -entis

1 **a** *qui alqd pati ac ferre vel non potest vel non vult –
neschopný, neochotný něco snášet, netrpělivý:*

b *affectuum expers, animi perturbatione liber –
nepodléhající citům, vášním*

+ **2** *importunus; fremens – protivný; reptavý:*

Georges: **im-patiēns**, entis (in *u.* patiens),

I) *unvermögend etw. zu ertragen, etw. nicht gern ertragend
(erdulnd), nicht geneigt zu leiden, -zu erdulden, ungeduldig,*

a) *v. Pers.,*

b) *übtr., v. Lebl.*

II) *empfindungslos, A) im allg., gefühllos*

 B) *philos. t. t. der Stoiker, empfindungslos,
unanregbar = leidenschaftslos*

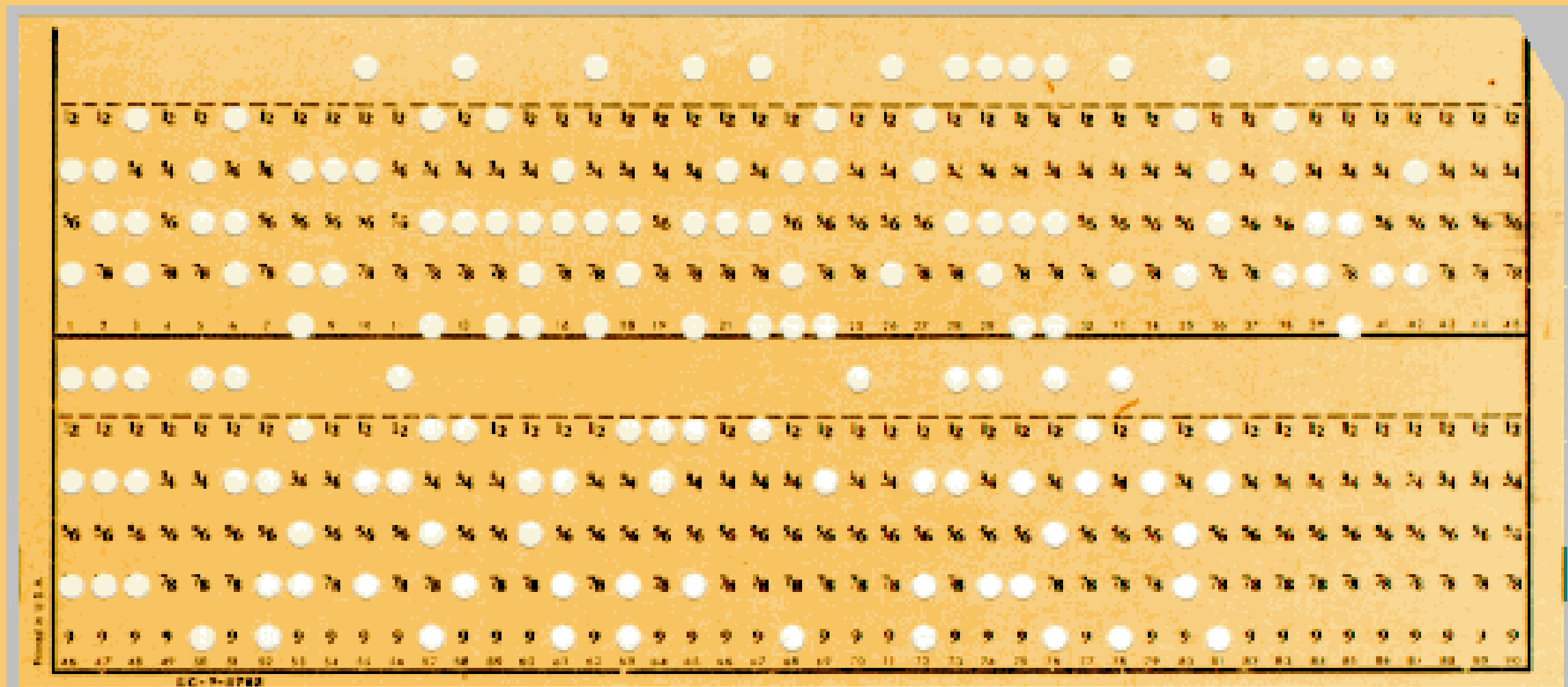
Orientace ve struktuře hesla

- Základní hierarchie oddělovníků:
- **1, (+) 2, 3, ...**
 - **a, b, c, ...**
 - $\alpha, \beta, \gamma, \dots$

SSL: odkazy na starověké, středověké autory

- Excerpované prameny dle seznamu pramenů (na začátku prvního dílu, dodatky na konci každého dílu;
<http://lb.ics.cas.cz/prameny.html#cs>)
| ProcPrPrax 78 |
- Latinští antičtí autoři zkracováni dle ThLL
Vulg. III reg. 17,21
- Ostatní autoři citováni dle seznamu zkratk nebo plným jménem

III. Stručné dějiny digitalizace textů a slovníků

Index Thomisticus

Větší korpusy středověkých latinských textů

- Corpus corporum
 - <http://www.mlat.uzh.ch/MLS/>
- Library of Latin Texts
 - <http://clt.brepolis.net/lta/pages/Search.aspx>

Query

Modify

New

Save

Position on

Hit: Go

< Period >

< Author >

< Title >

Search

in

Distribution

DLD

Export

Export as PDF

Mail to

[Select All](#)[Select Page](#)[Deselect All](#) Include 'Background on the Text' Include surrounding sentences

Results: Sentences (sententiae) 1-6 of 6

1 [Iohannes Hus - Contra Stephanum Palecz](#) [paq.: 290, linea: 847](#)Ibi enim reperiet, si est deposita illa **diccio** exclusiva.2 [Iohannes Hus - Postilla adumbrata](#) [sermo: 154 \(in dedicatione ecclesiae \[3\]\), pag.: 629, linea: 31](#)

Et dicit: Et dixit michi - dicit dixit in preterito propter certitudinem, ac si factum esset, quia adhuc multi sanctorum nascentur et post sanctum Iohannem sunt nati. VIDI CIVITATEM, id est totam accumulacionem beatorum, ET AUDIVI et cognovi per Spiritus sancti revelacionem, VOCEM MAGNAM, id est de magnis rebus, DE THRONO - 'thronus' est **diccio** Greca, et est sedes regalis - DICENTEM, id est revelantem: ECCE, in evidencia est, TABERNACULUM DEI, id est humanitas Cristi, in qua pugnavit contra regem superbissimum, dyabolum, quem et moriendo vicit, sicut scribitur: Vincit, qui occiditur. CUM HOMINIBUS, id est essencia Cristi etiam erit ex hominibus, quia similis nobis in humanitate.

3 [Iohannes Hus - Tractatus de ecclesia](#) [cap.: 18, pag.: 166, linea: 13](#)

Unde Linconiensis in litera ad papam ita scribit: Non potest sanctissima sedes apostolica, cui a sancto sanctorum domino Ihesu Christo tradita est potestas omnimoda, testante apostolo, in edificacionem et non in destructionem, et infra: Nec potest, inquit, ex hoc vestra discrecio quicquam durum contra me statuere, quia omnis mea in hac parte **diccio** vel accio nec est contradiccio nec rebellio, sed filialis debita patri et matri, Christo scilicet et ecclesie, honoracio, quia divini mandati observacio.

4 [Iohannes Hus \(dubium\) - Dicta de tempore magistro Iohanni Hus \(perperam?\) attributa](#) [sermo: 16 \(dominica IV post epiphaniam\), CM 239 - pag.: 281, linea: 340](#)

Et Lira dicit sic: "Cum dicitur 'nisi pater', non tamen per hoc excluditur Spiritus, scilicet quia **diccio** exclusiva addita uni persone in divinis respectu trium non excludit aliam, sed potius includit, quia licet alia sit persona Patris, alia Filii, alia Spiritus sancti, tamen iste tres persone sunt unus Deus ita, quod nec in divinitate nec in essentialibus habent alienitatem aliquam.

5 [Iohannes Hus \(dubium\) - Dicta de tempore magistro Iohanni Hus \(perperam?\) attributa](#) [sermo: 16 \(dominica IV post epiphaniam\), CM 239 - pag.: 282, linea: 346](#)**Diccio** autem ex|clusiva <63ra> solum excludit illud, quod alienitatem inportat.6 [Iohannes Hus \(dubium\) - Dicta de tempore magistro Iohanni Hus \(perperam?\) attributa](#) [sermo: 34 \(in die ascensionis\), CM 239 - pag.: 758, linea: 976](#)

Quod non habet Spiritus sanctus; nec tamen <per> prerogativam hanc derogatur Spiritui sancto, cum non sit causalis **diccio**; aliquid est enim uni persone proprium, quod non est alie.

Větší korpusy středověkých latinských textů

- Corpus corporum
 - <http://www.mlat.uzh.ch/MLS/>
- Library of Latin Texts
 - <http://clt.brepolis.net/lta/pages/Search.aspx>
- Patrologia Latina
 - <http://pld.chadwyck.co.uk/>
- IntraText
 - <http://www.intratext.com/Latina/Mediaevalis/default.htm>

Další korpusy středověkých latinských textů

- Corpus Thomisticum
 - <http://www.corpusthomisticum.org/>
- Monumenta Germaniae Historica
 - <http://www.dmgh.de/>
- Czech Medieval Sources online
 - <https://sources.cms.flu.cas.cz/src/index.php>

Digitalizace slovníků středověké latiny

2002: Brepolis

<http://www.brepolis.net/>

2010: Glossarium Du Cange online

<http://ducange.enc.sorbonne.fr/>

2014: značná část polského slovníku online

<http://scriptores.pl/elexicon/dostep/index.html>

2015: britský slovník online

(brepolis či <http://logeion.uchicago.edu/>)

Search for

Dictionary Headwords

dictio

Search

Clear

Defining and translating dictionaries:

Antiquity:

[Forcellini Lex.: 1](#)

Forcellini Onom.: 0

[Lewis and Short: 1](#)[Gaffiot: 1](#)

Patristic Period:

[Blaise Patristic: 1](#)

Souter: 0

Middle Ages and later:

[Blaise Medieval: 1](#)[Du Cange: 3](#)[Latinitas Italica: 3](#)

Latinitas Hungariae: 0

Lat. Regni Legionis: 0

[DMLBS: 1](#)[Lex. Bohemorum: 1](#)

Thematic dictionaries:

[Lex. Philos. Chauvin: 1](#)

Lex. Philos. Microelius: 0

[Eccles. Latin \(Stelten\): 1](#)[Kirchenlat. Wörterbuch: 1](#)[Lex. Gram. Terminology: 1](#)

DILAGE: 0

Medieval dictionaries:

[Firminus Verris: 1](#)

Anon. Montepessul.: 0

[Nebrija: 3](#)[Le Talleur: 1](#)

Linguistic dictionaries:

Meyer-Lübke (REW): 0

[Synonymik Ramshorn: 1](#)

Results 1 - 1 of 1 in Forcellini Lex.

• [dictio](#)

Article dictio in Forcellini Lex.

Export as PDF

Article

DICTĪO, ōnis, f. 3. actus dicendi (It. *il dire*; Fr. *action de parler, de dire*; Hisp. *el acto de hablar, de decir*; Germ. *das Reden, Vortragen, der Vortrag*; Angl. *a speaking or uttering*). Occurrit

1. Stricto sensu pro ipso dicendi actu. *Ter. Phorm.* 2. 1. 63. Dictio testimonii. *h. e.* actus, quo quis testimonium dicit. *Cic. 2. Invent.* 4. 12. Dictio sententiae. - Sic *dictio causae* est causae actio, ejus praesertim, qui defendit. *Cic. Quinct.* 10. 35. Totam causae meae dictionem certas in partes dividam. *Liv.* 7. 5. Remittere alicui dictionem causae. Adde *eumd.* 2. 34.; *Cic. Sext.* 17. 40. et 2. *de republ.* 7.; et *Caes.* 1. B. G. 4. Et omisso nomine *causae* apud *Cic. Brut.* 73. 256. Malim mihi L. Crassi unam pro M. Curione dictionem, quam castellanos triumphos duos. *Id.* 2. *Orat.* 67. 270. Dictio oratoria. *Id.* 1. *ibid.* 33. 152. Haec sunt, quae clamores et admirationes in bonis oratoribus efficiunt; neque ea quisquam, nisi diu multumque scriptitarit, etiamsi vehementissime se in his subitis dictionibus exercuerit, consequetur. *Id. ibid.* 15. 64. Is orator erit, mea sententia - qui, quaecumque res inciderit, quae sit dictione explicanda, etc. *Forcellinus* in his duobus postremis *Cicer.* locis *dictionem* pro *oratione* accepit; quod improbavit *Fronto* 5. *ad M. Caes.* (edente iterum *A. Maio*) *Ep.* 3. Unum verbum de oratione ablega, et quaeso, ne unquam eo utaris, dictionem pro oratione. At *dictio* in allatis *Cicer.* locis est *causarum actio*; quemadmodum et apud *eumd.* 2. *Tusc.* 3. 9. Dictioni operam dare. - Huc referri potest et illud *Cic.* 1. *Orat.* 6. 22. Graecos - partitionem quamdam artium fecisse video, neque in universo genere singulos elaborasse, sed seposuisse a ceteris dictionibus eam partem dicendi, quae in forensibus disceptationibus judiciorum aut deliberationum versaretur, et id unum genus oratori reliquisset. *Forcellinus* hoc loco accepit pro genere dicendi, ratione et forma orationis.

Surrounding Headwords

[dictatrix](#)
[dictatura](#)
[dictatus](#)
[dictionem](#)
[dicticus](#)
 dictio
[dictiosus](#)
[dictito](#)
[dictiuncula](#)
 dicto
[dictor](#)

CTLO Lemmas

[DICTIO](#)

Digitalizace *Slovníku středověké latiny*

- 2015: zveřejnění první elektronické verze Slovníku (A-H)
 - <http://lb.ics.cas.cz/>
- 2016: zveřejnění velké části kartotéky (A-Ce, Pi-Z)
 - http://kartoteka_lb.ics.cas.cz/
- 2018: **přepracovaný** první díl (A-C) v Database of Latin Dictionaries a na <http://lb.ics.cas.cz/>
- 2019: **přepracovaný** druhý díl (D-H) v Database of Latin Dictionaries a na <http://lb.ics.cas.cz/>; zveřejnění další části kartotéky (Ch-D).
- 2021: **přepracovaný** třetí díl (I-M) v Database of Latin Dictionaries

LATINITATIS MEDII AEVI LEXICON BOHEMORUM

SLOVNÍK STŘEDOVĚKÉ LATINY V ČESKÝCH ZEMÍCH

A–H druhé, opravené vydání I–M první elektronické vydání

en

elektronická verze 2.1

© Filosofický ústav AV ČR, v. v. i., 2019

<u>dictio</u>						
heslová slova	latinské definice	české definice	doklady z pramenů	prameny	ostatní	vyhledat

Nalezená hesla: 1

dictio

dictio (-cci-), -onis, *f.* *script. et form.:* *dicito* | ClarGl 2549 | **a** *actio dicendi – mluvení* **b** *meton.: verba, sententia – řeč, výrok* **c** *t. t. gramm.:* ἡ φράσις, *locutio, verbum – slovní obrat, rčení, slovo:* d-o slowo | ClarVoc 25 | **d** *oratio, declamatio – řeč, deklamace* + *iunct. (ad c): oportet considerare, que sit origo d-is dermative* | UK V H 1 f.77r |; *ut patet in exemplo...ego pauper ludo...Et ly ‚ego‘ dicitur d-o evocans et ‚pauper‘ d-o evocata* | ib. f.61r | *spec. (ad c): verbum (etiam fictum), quod adiumentum ad computationem praestat – slovo (též uměle vytvořené), sloužící jako pomůcka při výpočtu:* d-o, que venerit in articulum signatum, ostendet numerum septimanarum, et hoc secundum numerum litterarum, id est, si illius d-is fuerint 5 littere, tunc erunt 5 septimane | CristPrachComp f.131r |; *al. ib.*

← [dicticium](#)

[dictionalis](#) →

Heslo „dictio“ v Georgesovi

[zkratky](#)

[prameny](#)

[o slovníku](#)

F Kabinet pro klasická studia Filosofického ústavu AV ČR
Centre for Classical Studies at the Institute of Philosophy, CAS

LINDAT

MEMORI

MT
MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

UNION
ACADÉMIQUE
INTERNATIONALE